

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ «СТАЛИЙ РОЗВИТОК» У ПРАВІ: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ

THEORETICAL APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF «SUSTAINABLE DEVELOPMENT» IN THE LAW: A CRITICAL ANALYSIS

Стрільчук В.А.,
к.ю.н., докторант

*Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України*

У статті досліджуються існуючі підходи щодо визначення та розуміння концепту «sustainable development» у системі національного права та законодавства. Зокрема, критично аналізуються варіанти перекладу вищевказаної дефінітивної зв'язки, які зустрічаються як на рівні законодавства, так власне і правової доктрини. Дефінітивна зв'язка «sustainable development» розуміється вітчизняними вченими досить неоднозначно, має декілька варіантів перекладу, що негативно позначається на її розумінні та потребує вдосконалення.

Ключові слова: стійкий розвиток, глобалізація права, муніципально-правова доктрина, концепт, парадигма, юридична техніка.

В статье исследуются существующие подходы относительно определения и понимания концепта «sustainable development» в системе национального права и законодательства. В частности, критически анализируются варианты перевода вышеуказанной дефинитивной связи, которые встречаются как на уровне законодательства, так собственно и правовой доктрины. Дефинитивная связь «sustainable development» понимается отечественными учеными достаточно неоднозначно, имеет несколько вариантов перевода, что негативно отражается на ее понимании и нуждается в усовершенствовании.

Ключевые слова: устойчивое развитие, глобализация права, муниципально-правовая доктрина, концепт, парадигма, юридическая техника.

In the article analyzes existing approaches to identifying and understanding the concept of «sustainable development» in the system of national law and regulations. Specifically, critically examines the options above definitive translation relationships that occur at the level of legislation, so proper and legal doctrine. After definitive bunch of «sustainable development» refers to domestic scientists rather controversial, has several options for translation, according adversely affects its sense.

If analysis of a phrase, a scientific category, which is etymologically foreign origin, not always with literally have the opportunity to find their own language using the exact equivalent is not their true meaning was lost. Actually there is a similar situation when it comes to the concept of «sustainable development». Setting existing approaches (sustainable development, sustainable development, sustained development, harmonious development, sustainable development, etc.), the author critically analyzes them in terms rose linguistics, formal logic and requirements of legal technique.

Despite the existing linguistic, even formal-logical contradiction, it is the name of the concept of «sustainable development» is the official Ukrainian equivalent of the English term «sustainable development», widely used both at law and legal research literature. However, definitive bond indicated, given the inherent contradiction is difficult to understand. Therefore, it needs improvement. According to the author, one of the following wording is «sustainable (balanced) development», which this specification is much better reveal the true nature of the proposed concept will become more accessible and understandable not only for scientists but also for ordinary citizens. Moreover, the proposed approach is not contrary to the English original definitive links «sustainable development». That is, it may well be regarded as one of the options for official translation and thus legislative provisions.

Key words: sustainable development, globalization of the law, municipally-legal doctrine, concept, paradigm, legal technique.

Стійкий розвиток як парадигма кінця ХХ – початку ХХІ ст.ст. із самого початку своєї появи закономірно привертає до себе увагу представників різних напрямків та шкіл наукового пізнання. І не тільки тому, що окреслює надзвичайно актуальні глобальні проблеми соціального, екологічного, економічного характеру, пропонує способи (механізми) їх вирішення, загалом формулює бачення та цілі майбутнього прогресивного розвитку людства. Актуальність вбачається й у тому, що вказана парадигма детермінує значні трансформаційні перетворення в організації та правовому регулюванні різних сфер життєдіяльності сучасної людини та суспільства, і не тільки в глобальному масштабі, але і локально, в межах окремо взятої держави та її адміністративно-територіальних одиниць.

Нова парадигма розвитку суспільства, що отримала назву «стійкий розвиток» (від англ. «sustainable development»), була розроблена в другій половині ХХ ст. за результатами аналізу причин катастрофічної деградації оточуючого природного середовища в масштабах біосфери та пошуку шляхів подолання загроз довкіллю та здоров'ю людини [1]. При цьому варто зазначити, що вона є продовженням концепції ноосфери, сформульованої ще в першій половині ХХ ст. українським академіком В. І. Вернадським [2, с. 75].

Водночас, було б помилковим вважати, що концепт стійкого розвитку стосується лише захисту довкілля, енергоефективності і зелених технологій. Глобальна мета зна-

чно ширша та глибша – гармонізувати економічний, соціальний та екологічний розвиток людства. Зрозуміло, що без належного правового супроводу досягнути відповідної узгодженості не представляється можливим. Адже, як і самі Цілі сталого розвитку ООН, стратегія включає цілі, які стосуються, серед іншого, і верховенства права, інклюзивного врядування, здорового способу життя і добробуту тощо [3].

Перш за все зауважимо, що у цій всеосяжній концепції вбачається та консолідує телеологічна домінанта, без досягнення якої людина сьогодення не бачить можливостей для належного, кращого подальшого існування людини майбутнього. Її поява та визнання також засвідчують про якісну зміну ціннісних орієнтацій як окремого індивіда, так і окремих груп, локальних суспільств (націй, народів), власне людства в цілому, де особисті інтереси та потреби сьогодення фільтруються крізь призму інтересів та потреб майбутніх поколінь. Адже очевидно, що домінування неприродного егоїзму в усіх без виключення сферах життєдіяльності людини, повсякчасна інтенсифікація процесів, скерованих на формування так званого споживачького суспільства, нехтування екосистемою, законами природи, нераціональне використання природних, соціальних ресурсів в угоду якомога швидшого приросту економічних показників руйнують гармонію розвитку людства. З огляду на це виникає логічне запитання: а чи не видається нам, що в такий спосіб зробивши крок вперед, ми робимо два, а то і більше, кроки назад?

Задаючи перспективний вектор розвитку людства, локальних суспільств, дана парадигма не може не впливати на розвиток права та держави, правових систем держав світу. Більше того, вона відображає тенденцію до глобалізації права, глобалізації правових систем, посилює численні інтеграційні процеси, трансформуючи та модернізуючи найважливіші правові інститути.

Але перед тим, як розпочати дослідження правового аспекту концепту стійкого розвитку, зокрема його вивчення безпосередньо у муніципально-правовому вимірі, першочергово вбачається доцільність у аналізі запропонованих сучасною наукою підходів до розуміння дефінітивної зв'язки «sustainable development». Власне, в цьому і полягає мета пропонованої статті, актуальність якої значною мірою зумовлена існуючою неоднозначністю та дискусійністю доктринального вирішення піднятого питання.

Перш за все варто зазначити, що стійкий розвиток – це всеосяжна людиноцентристська концепція. Вона спрямована на покращення рівня життя в рамках тривалої здатності екосистеми задовольняти всі людські потреби. Власне, саме тому сталий розвиток є основою для вирішення ключових глобальних проблем сучасності (бідності та голоду, погіршення здоров'я людини, нерівності, безробіття, зміни клімату, втрати біорізноманітності, водопостачання та санітарії, енергетики, урбанізації та ін.). Більшість визначень сталого розвитку, засновані на спільних для всього людства цінностях, зокрема таких як свобода, рівність, терпимість, повага до природи, відповідальність [4].

Як стверджують деякі вчені, сам термін «sustainable development» вперше було використано у 1987 р. Всесвітньою комісією з довкілля та розвитку у звіті голови Міжнародної комісії з довкілля, прем'єр-міністром Норвегії, Гро Харлема Брундтланд, під назвою «Наше спільне майбутнє» [5, с. 132]. Сталий розвиток був визначений як такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб сучасних поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольнити свої потреби. Також було охарактеризовано поняття несталої території, тобто території, населення якої використовує ресурси швидше, ніж вони відновлюються, де відходів утворюється більше, ніж може бути утилізовано природним шляхом або використано для інших потреб людини [6]. Тому представники різних напрямків теорії сталого розвитку називають основною ознакою такого розвитку – збалансування потреб з ресурсними, екологічними можливостями території. Сталий розвиток – це покращення якості людського життя в рамках можливостей оточуючих екосистем [7, с. 4].

Хоча, зважаючи на окремі наукові джерела, у т. ч. й іноземні, варто зазначити, що вперше спроба визначення поняття стійкого розвитку була зроблена дещо раніше. Так у науковому світі розробку категорії «стійкий розвиток» і відповідної концепції стійкого розвитку пов'язують з діяльністю членів Римського клубу – міжнародною групою вчених на чолі з Е. Печчеї, утвореною у 60-80-ті роки ХХ ст. Саме в цей час у багатьох розвинених країнах порушення рівноваги екологічних систем стало головним предметом суспільного занепокоєння. Під тиском суспільних рухів, партій і неурядових груп по охороні навколишнього середовища уряди економічно розвинутих держав стали приділяти серйозну увагу охороні навколишнього середовища [8].

Дещо згодом, а саме у 1972 р. Конференція з людсько-го середовища (Стокгольмська конференція з навколишнього середовища), яка була організована під егідою ООН, розвинула і поглибила це розуміння. Конференція дійшла висновку, що подальший розвиток і самоіснування світового співтовариства можливі тільки в тому випадку, якщо буде здійснюватися з умовою беззбиткового використання природних ресурсів. Пізніше, у доповіді «Всесвітня стратегія охорони природи», прийнятої у 1980 р. за ініціативою ЮНЕП, Міжнародного союзу охорони природи і

Всесвітнього фонду дикої природи, зазначалося, що для того, щоб розвиток людства був сталим, він повинен враховувати поряд із економічними соціальні та екологічні чинники, відновлювальні й невідновлювальні природні ресурси, довгострокові та короткострокові переваги та недоліки альтернативної дії [9, с. 11]. Коли, починаючи уже з 1987 р., термін «сталий розвиток» вводиться у широкий вжиток, стає загальноновизнаним концептом.

У наукових колах домінує справедлива думка відносно того, що стійкому розвитку властивий багатоаспектний, багатокомпонентний, багатовимірний (власне, мова йде про людський, духовно-етичний, соціальний, економічний, екологічний, правовий, політичний, культурний виміри) характер. З огляду на це, закономірно, що як об'єкт наукової рефлексії, він вивчається та аналізується в різних площинах, представниками різних галузей, власне науковцями як природничих, так гуманітарних наук. Щодо юриспруденції, то, на жаль, сьогодні концепт стійкого розвитку як об'єкт наукової рефлексії знаходиться на периферії української юридичної думки.

Так, економісти, соціологи, політологи, вчені галузі науки державного управління намагаються знайти відповідь на питання: що собою представляє стійкий розвиток? як його забезпечити? як можна його виміряти? Зокрема, вчені-економісти досліджують економічні основи управління стійким розвитком. Ці дослідження включають, перш за все, вивчення проблем ресурсозбереження (ефективності використання природних ресурсів, використання невідновлюваних ресурсів тощо). Соціологи і політологи розглядають соціальні і політичні чинники забезпечення стійкого розвитку. Вони досліджують не тільки проблеми, що існують в окремих країнах, але і глобальні проблеми, їх соціальні наслідки та можливості за допомогою політичних важелів їх вирішити. Представники вивчення особливостей здійснення державно-управлінської діяльності розглядають в контексті стійкого розвитку теоретичні, методологічні та практичні проблеми становлення і розвитку державного управління, місцевого самоврядування. Варто зазначити, що існують дослідження більш комплексного характеру, спрямовані на міждисциплінарне вивчення особливостей, а також висвітлення та вирішення різного роду проблемних питань, пов'язаних із розробленням, власне практичним втіленням в цілому Концепції сталого розвитку [10, с. 48].

Окреслена вище ситуація породила значну кількість підходів щодо розуміння концепції стійкого розвитку, а відтак і велику кількість відповідних дефінітивних визначень. Якщо підійти до них узагальнено, то можна помітити, що група одних дослідників вважає стійкий розвиток балансом, група інших – процесом, ще інші – моделлю, де узгоджені економічні та соціальні процеси, а також процеси навколишнього середовища [11, с. 67]. При цьому, якщо в українській науковій літературі, у т. ч. юридичного характеру, істотних розбіжностей у сутнісно-змістовному виразі Концепції немає. Тоді як дефінітивна зв'язка «sustainable development» розуміється вченими неоднозначно, має декілька варіантів перекладу, що негативно позначається на її розумінні та впровадженні.

Як стверджують А. М. Вергун та І. О. Тарасенко, дослідження підходів щодо визначення концепту «сталий розвиток» показали, що попри існування великої кількості тлумачень даної категорії жодне з них не стало загальноприйнятим. Словосполучення «сталий розвиток» більшість науковців розуміє як процес, що характеризується постійністю, неперервністю змін. В той же час в поєднанні з англійським «development», що перекладається як розвиток, еволюція, розширення, зростання, покращення, вдосконалення слово «sustainable», яке складається з двох частин – «sustain» («підтримувати, не давати можливості згаснути, перерватися, витримувати») та «able» («той, що має здатність»), утворює словосполучення, яке має різне

трактування в наукових колах. Крім того, у словосполученні «сталий розвиток» є певне протиріччя, оскільки розвиток – це процес руху, якому не притаманне поняття сталості, яке дане словосполучення виконує в концепції сталого розвитку [12, с. 64].

Також формулювання поняття «сталий розвиток» викликає сумнів через те, що під «сталим розвитком» прийнято розуміти рівномірний, безкризовий впорядкований рух, що в історичному розвитку суспільства та його взаємовідносинах з природою не підтверджується і в майбутньому навряд чи підтвердиться, тому що розвиток суспільства відбувається за певними циклами з відповідними фазами та нерівномірністю руху [13, с. 86].

З огляду на це в науковій літературі зустрічаються декілька варіантів перекладу «sustainable development», щодо правильності яких не вщухають дискусії й сьогодні. Тому вбачається доцільність зупинитися детальніше на аналізі даної проблеми. Адже, як свого часу зазначив відомий французький філософ, Р. Декарт, потрібно особливо увагу приділяти розкриттю значення слів. Цим можна врятувати людство від половини його хибних поглядів і непорозуміння [14].

Перш за все, зазначимо, що, коли аналізується те чи інше словосполучення, та чи інша наукова категорія, які етимологічно іншомовного походження, то далеко не завжди при буквальному перекладі є можливість віднайти в рідній мові їх точний відповідник із застосуванням якого б не втрачався їх сенс. Схожа ситуація має місце, коли йдеться про концепцію «sustainable development».

Власне в науковому дискурсі одні вчені трактують її як концепцію сталого розвитку [15]. Відразу зауважимо, що на рівні національного законодавства використовується саме цей підхід [16]. Інші визначають її як концепцію стійкого розвитку [17]. Окремі науковці вказують про тотожність двох попередніх підходів [18]. Також можна зустріти й інші варіанти, де наприклад зміст концепції розкривається через такі категорії, як «регульований розвиток» [19], «гармонійний розвиток» [20], «збалансований розвиток» [21].

Думається, що вирішення описаної вище проблеми можливе, якщо ми проаналізуємо її різносторонньо, зокрема в лінгвістичному, формально-логічному та техніко-юридичному аспектах.

Цікаво, що в багатьох європейських країнах офіційно прийняті переклади поняття «sustainable development» також не завжди ідентичні, хоча в окремих випадках збігаються. Так, в італійському варіанті – це «sviluppo sostenibile» – тобто «розвиток, що заслуговує на підтримку»; французький варіант – «developpement durable» – буквально означає «довгостроковий розвиток»; норвезький «sterk vekst» – міцний розвиток; японський – «jizoki-tekina kaihatu» та німецький – «nachhaltige entwicklung» – тривалий розвиток; шведський – «en stadig utveckling» – «стійкий розвиток» [11, с. 65].

Так, дійсно, з точки зору лінгвістичного тлумачення в словосполученні «сталий розвиток» відчувається певний дисонанс сприйняття, прослідковується суперечність поєднання запропонованих складових даної термінологічної зв'язки.

Перш за все звернемося до академічної словникової літератури української мови, де дається тлумачення слів «сталий» та «розвиток». Слово «сталий» має декілька значень: 1. Який не змінюється, зберігає той самий склад, розмір, однакову форму, величину; 2. Постійна, незмінна величина у низці тих, які змінюються; 3. Який не припиняється, не переривається, триває весь час; безперервний; 4. Розрахований на довгий час, призначений для тривалого функціонування; не тимчасовий; 5. Який виявляє наполегливість, твердість, непохитність у намірах, поглядах, вчинках, діях і т. ін.; вірний своїм переконанням; незламний [22, с. 640].

Другою складовою аналізованої термінологічної зв'язки є слово «розвиток». Тлумачиться дана категорія наступним чином: 1. Дія за значенням «розвивати» і «розвиватися»; 2. Процес, в результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого; 3. Ступінь освіченості, культурності, розумової, духовної зрілості [23, с. 631].

Слід зазначити, що в українській мові у певних випадках замість слова «сталий» можуть застосовуватися інші слова – «стійкий», «стабільний». І, якщо значення першого тлумачиться як: 1. Здатний твердо стояти, триматися, не падаючи, не коливаючись; протилежне «хисткий»; 2. Який довго зберігає і виявляє свої властивості, не піддається руйнуванню, псуванню і т. ін.; 3. Для якого характерні стабільність, постійність; сталий; 4. Здатний витримати зовнішній вплив, протидіяти чомусь; 5. Який виявляє наполегливість, твердість, непохитність у намірах, поглядах, вчинках, діях і т. ін.; вірний своїм переконанням; незламний. То друге із вказаних вище слів тлумачиться в академічному словнику української мови досить коротко, а саме як: «сталий, незмінний, стійкий» [22, с. 623].

Отже, з точки зору лінгвістики, такого роду заміна, особливо у першому випадку (сталий–стійкий), здатна краще виразити сутнісне наповнення відповідної парадигми, безпосередньо виходячи із назви, розкрити її головну мету. Більше того, зважаючи на те, що вказана концепція містить у собі ще один важливий аспект – здатність утримувати рівновагу, не падати, не руйнуватися, протидіяти, логічно, що він (цей аспект) більш адекватно характеризується словосполученням «стійкий розвиток», а не сталий [24, с. 25].

У випадку застосування категорії «сталий розвиток» йдеться про так званий оксюморон – літературний стилістичний засіб поєднання протилежних за змістом, контрастних понять, що зумовлює виникнення нового уявлення, викликає експресивний ефект (лунка тиша, гарячий сніг тощо). І хоча, за справедливим зауваженням В. П. Непийводи, зазначені поєднання виступають цікавим стилістичним художнім засобом у красномовному письменстві, однак для наукової (а надто правничої термінології) вони є неприйнятні з погляду формальної логіки: незмінна... зміна, в результаті якої відбувається зміна [25, с. 25].

Не дивлячись на все вищезазначене, зауважимо, що у науковій літературі юридичного змісту поняття «сталий розвиток» зустрічається досить часто [26]. Як зазначає Н. О. Мартинова, спираючись на міжнародний правовий досвід та на наукові здобутки, присвячені даному питанню, спостерігається очевидна прерогатива саме дефініції «сталий розвиток» серед усіх інших запропонованих варіантів [27, с. 16]. Проте, чіткої аргументованої позиції щодо обґрунтування правильності застосування даного варіанту в науковій літературі ми не знаходимо. Виникає враження, що у дефінітивній зв'язці «сталий розвиток» лише кількість її застосування в різного роду науковій літературі, у т. ч. й юридичній, є тим самим головним аргументом правильності такого підходу.

Як відомо, досягти максимальної точності викладу законодавчої думки можливо за умови, коли правова термінологія є впорядкована. Адже в протилежному випадку матиме місце неоднозначне тлумачення правових норм. Оптимально точно оперувати конкретною думкою надзвичайно важливо і для законотворця, і для тих, хто застосовує правові норми. Якщо законодавство досконале, довершене, то воно досить чітко і глибоко регулює суспільні відношення, забезпечує правильне застосування правових норм, формує повагу до права, до закону. Юридичний термін (слово або словосполучення) повинен як найточніше передавати правове поняття, мати точний і чітко визначений зміст (дефініцію), бути однозначним у межах терміносистеми, характеризуватися стилістичною нейтральністю, функціональною усталеністю, відповіда-

ти структурно-семантичним і словотвірним особливостям української мови [28].

Дійсно, не дивлячись на існуючі лінгвістичні, навіть формально-логічні суперечності, саме назва концепту «сталій розвиток» вважається офіційним українським відповідником англійського терміна «sustainable development», активно використовується як на рівні законодавства, так і наукової юридичної літератури. Проте, вказана дефінітивна зв'язка, зважаючи на властиву їй суперечність, є складною

для сприйняття, а, отже, потребує вдосконалення. Вважаємо, що одним із таких варіантів є формулювання «стійкий (збалансований) розвиток», в якому така конкретизація краще розкриє дійсну сутність запропонованого концепту, стане доступнішою та зрозумілішою не тільки для науковців, але і для пересічних громадян. Більше того, такий підхід не суперечить англійському оригіналу дефінітивної зв'язки «sustainable development» і може розглядатися як один із варіантів його перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мартюшева О. О. Проекти концепції сталого розвитку України : можливість їх вдосконалення та застосування. Аналітична записка / О. О. Мартюшева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1566/>
2. Корнійчук Л. Теоретичні основи реалізації концепції стійкого розвитку / Л. Корнійчук // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 72–83.
3. Плануючи досконаліше майбутнє : чому Україні потрібна Стратегія сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2017/01/10/mapping-a-sustainable-future-why-does-ukraine-need-a-sustainable-development-strategy.html>
4. Світовий центр даних з геінформатики та сталого розвитку. Концепція сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wcd.org.ua/uk/sustainable-development/conception>
5. Попович Ю. Д. Передумови впровадження концепції сталого розвитку органами місцевого самоврядування в Україні / Ю. Д. Попович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Apdup/2011_2/2-5-21.pdf
6. Трегобчук В. Екологічнобезпечна економіка : альтернативи немає / В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 1998. – № 3–4. – С. 15–21.
7. Dr. Allen L. Hammond. World resources 1992–93. A Report by the World resources institute in collaboration with The United Nations Environment Programme and The United Nations Development Programme / Hammond Dr. Allen L. – New york : Oxford – Oxford University Press, 1992. – 385 p.
8. Бідзюра І. Філософське обґрунтування ідеї сталого людського розвитку / І. Бідзюра [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/21.pdf>.
9. Sustainable development strategies : a resource book / compiled by Barry Dalal-Clayton and Stephen Bass of IIED. OECD & UNDP. First published in the UK and USA by Earthscan Publications Ltd., 2002. – 358 p.
10. Кіндратець О. М. Міждисциплінарний підхід до вивчення проблеми сталого розвитку / О. М. Кіндратець // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2009. – Вип. 36. – С. 47–56.
11. Ватченко О. Б. Виникнення та аналіз поняття «сталій розвиток» / О. Б. Ватченко, В. М. Ільченко // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. «Економічні науки». – 2011. – № 1. – С. 64–68.
12. Вергун А. М. Концепція сталого розвитку в умовах глобалізації / А. М. Вергун, І. О. Тарасенко // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2014. – № 2. – С. 207–218.
13. Єфремов О. Сталий чи гармонійний (з екосистемою) розвиток – чому віддати перевагу? / О. Єфремов // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 85–90.
14. Візіонери. Рене Декарт. Наука. Філософія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://visionary.management.com.ua/philosophy/gene-descartes/>
15. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку : теорія, методологія, практика : монографія / З. В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2008. – 528 с.
16. Про затвердження Концепції сталого розвитку населених пунктів : Постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1999 року № 1359-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
17. Основи стійкого розвитку : навчальний посібник / За заг. ред. д. е. н., проф. Л. Г. Мельника. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.
18. Артеменко В. Б. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів / В. Б. Артеменко // Регіональна економіка. – 2006. – № 2. – С. 90–97.
19. Назаретян А. П. Демографическая утопия «устойчивого развития» / А. П. Назаретян // Общественные науки и современность. – 1996. – № 2. – С. 145–152.
20. Шевчук В. Я. Гармонійний розвиток – вибір XXI століття / В. Я. Шевчук // Екологічний вісник. – 2002. – С. 24–25.
21. Барановський В. А. Екологічний фактор сталого розвитку / В. А. Барановський // Екологічний вісник. – 2003. – С. 27–30.
22. Словник української мови : в 11 т. / [редкол. : І. К. Білодід (голова), А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін.]. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1970–1980. – Т. 9 : С. – 1978. – 918 с.
23. Словник української мови : в 11 т. / [редкол. : І. К. Білодід (голова), А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін.]. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1970–1980. – Т. 8 : Природа–Ряхтливий. – 1977. – 928 с.
24. Сталий розвиток суспільства : навчальний посібник / авт. : А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середа, Т. Тимочко. – 2 вид. – К., 2011. – 392 с.
25. Непийвода В. П. Проблема відтворення англійських термінів «sustainable development» та «sustainability» в українській правничій мові / В. П. Непийвода // Екологічний вісник. – 2008. – № 3. – С. 24–26.
26. Чалчинський В. Особливості правового забезпечення сталого розвитку України в перехідний період / В. Чалчинський // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 3 (15). – С. 109–114.
27. Мартинова Н. О. Правове забезпечення сталого розвитку сільських територій : Дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.06 / Н. О. Мартинова. – К., 2016. – С. 193.
28. Артикуца Н. В. Термінологічно-правовий фонд української мови : проблеми методології дослідження / Н. В. Артикуца [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2440?show=full>